

8. Савчин М. В. Здатності особистості : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 288 с.
9. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 316–358.
10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
11. Kikinezhdі O. M., Zhyrska Halyna Ya., Chip R. S., Vasylykevych Y. Z., Novorun T. V. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, 2020. No. 8. P. 538–547.
URL : <https://www.scopus.com/sourceid/21100784273>

Марія ШПАК

**ПСИХОДИДАКТИЧНІ ЗАСОБИ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ВИЩОЇ ШКОЛИ**

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта виступає важливою умовою особистісного зростання та професійного становлення студентської молоді. Це висуває певні вимоги до організації навчально-професійної діяльності майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, потребує створення психолого-педагогічних умов для формування в студентів бажання та уміння самостійно вчитися, підвищення їх пізнавальної та соціальної активності, розвитку особистості студента як суб'єкта діяльності. Для цього принципово важливим є забезпечення діалогічної взаємодії викладачів та студентів в освітньому середовищі вищої школи.

Проблема діалогічної взаємодії учасників освітнього процесу є міждисциплінарною, оскільки інтегрує наукові розвідки у галузі філософії, психології, педагогіки, культурології та інших гуманітарних наук і привертає увагу багатьох науковців (Г. О. Балл, І. Д. Бех, Г. М. Карпенко, О. В. Киричук, О. М. Корніяка, С. Д. Максименко, Г. К. Радчук, К. В. Фомін та ін.). Вчені стверджують, що діалогічна взаємодія сприяє не лише розвитку комунікативної компетентності викладачів і студентів, а й передусім розвитку суб'єктності особистості, здатної до навчання впродовж життя, самоактуалізації та самореалізації.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження показав, що проблема діалогічної взаємодії викладачів та студентів розглядається вченими з різних дослідницьких позицій й потребує системного дослідження. Так, зокрема, діалогічна взаємодія вивчається у контексті соціально-психологічної взаємодії (С. Л. Грабовська, А. Б. Коваленко), міжособистісної взаємодії (І. С. Булах, Л. В. Долинська, Т. В. Коломієць), педагогічної взаємодії (І. Д. Бех, Л. К. Велитченко, О. В. Киричук, А. А. Марчук), навчальної діяльності (С. М. Амеліна, В. О. Вихрущ, Г. М. Карпенко, Г. С. Костюк, М. М. Кондрашов, С. Д. Максименко, К. В. Фомін), модульно-розвивальної взаємодії (А. Н. Гірняк, Г. С. Гірняк, А. В. Фурман).

Насамперед зазначимо, що взаємодія як філософська категорія «відображає різновид взаємозв'язку – обопільний вплив різних об'єктів одне на одного та наслідки і зміни, спричинені таким впливом» [21, с. 55]. Поняття «взаємодія» у філософському розумінні є вихідним для визначення понять впливу, руху, процесу, зміни.

Таким чином, взаємодія передбачає взаємний вплив об'єктів одне на одного, їх взаємозв'язок, взаємообумовленість.

Психологічним контекстом розуміння категорії «взаємодія» є психологічні уявлення про взаємозв'язки між різними суб'єктами в контексті людського буття, людської діяльності і пізнання навколишнього світу. Так, у «Психологічній енциклопедії» зазначається, що взаємодія – це «прямий чи опосередкований вплив суб'єктів один на одного, який характеризується виникненням зв'язків і їх взаємозумовленістю» [18, с. 52]. Взаємодія людини зі світом та іншими людьми передбачає становлення, формування і розвиток особистості. Адже взаємодія зачіпає глибинні особистісні структури (механізми цілепокладання, рефлексії, смислоутворення, саморегуляції тощо) і виступає основою її самопізнання, саморегуляції, самореалізації.

Термін «діалог» (грец. *dialogos*) означає розмову, обмін думками, переговори. Водночас поняття «діалог» визначають як: «інформативна та екзистенційна взаємодія комунікантів, за допомогою якої відбувається розуміння» [2, с. 217]. Це дає можливість стверджувати, що діалог передбачає не лише обмін інформацією пізнавального чи афективно-оцінного характеру, а й взаємодію, спрямовану на спільне осягнення предмета обговорення, усвідомлення та розуміння його сутнісних характеристик.

Привертає увагу трактування поняття «діалог» з позицій лінгводидактики. Так, Е. Я. Палихата стверджує, що слово «діалог» походить від «*di*» – два, двомислення, а «*dia*» – це префікс, що означає п'ятимислення – «проникнення, розділення, взаємозв'язок, посилення, завершення», «лог» походить від грецького «логос» (у

перекладі «слово»). Відтак, за визначенням Е.Я. Палихатої, діалог – «це форма мовлення, за якої відбувається безпосередній обмін репліками між двома особами [16, с. 10]. Є. І. Ляска дійшла висновку, що «діалог – це найбільш зріла категорія комунікації», яка сприяє узгодженню позицій, поглядів, думок, виробленню спільних підходів [15, с. 12]. Водночас діалогічна взаємодія передбачає рівноправність позицій співрозмовників з обміну інформацією, що «виконується за допомогою мовленнєвих дій, мовленнєвих операцій, роботи мислення, урахування мотиву і мовленнєвої інтенції, пам'яті, комунікативних намірів тощо» [16, с. 10]. Означене, на наш погляд, вказує на те, що в діалогічній взаємодії тісно представлені в єдності діяльність, спілкування і пізнання.

Нині особливо актуальною є проблема діалогічної взаємодії учасників освітнього процесу, що зумовлює потребу у теоретико-методичному обґрунтуванні ефективних психодидактичних засобів діалогічної взаємодії викладача зі студентами в освітньому середовищі вищої школи. Діалогічна взаємодія розглядається як одна з фундаментальних категорій концепції особистісно орієнтованої освіти. Як показують педагогічна практика та власний досвід викладацької діяльності, діалогічна взаємодія викладача і студентів виконує важливу роль в освітньому середовищі вищої школи з огляду на її навчальні і розвивальні можливості. Завдяки створенню сприятливих умов для діалогічної взаємодії викладача і студентів відбувається перехід від інформаційно-пояснювального навчання, що є характерним для традиційної моделі навчання, до розвивального навчання, яке ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній

взаємодії викладача й студентів, що спрямована на актуалізацію саморозвитку й самовдосконалення здобувачів вищої освіти.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження показав, що вчені використовують низку термінів, пов'язаних з діалогічною взаємодією викладачів і студентів, зокрема: «освітній діалог», «навчальний діалог», «діалогічне навчання», «педагогічна взаємодія». Це свідчить про багатогранність та багатовимірність цього феномена й широке коло понять, яке воно охоплює.

Серед вітчизняних психологічних досліджень, присвячених вивченню проблеми освітнього діалогу в контексті аксіопсихології вищої школи, слід виокремити праці Г. К. Радчук, яка розглядає освітній діалог як процесуально-цілісну форму активного навчання, котра виступає зовнішнім стимулом внутрішнього ініціювання особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця, розвитку ціннісно-сміслової сфери студента [19, с. 278–279].

Подібної точки зору дотримується Г. М. Карпенко, яка визначає освітній діалог як «засіб суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії із притаманними їй рисами відкритості новому досвіду, паритетності сенсових позицій учасників, безцінності та безумовного прийняття партнерів освітньої комунікації, конкордатності й толерантності висловлювань і поведінкових реакцій, визнання і реалізації права на вільне волевиявлення, заохочення інтелектуальної ініціативи, творчого пошуку в розв'язанні навчальних задач, стимулювання інтересу до іншомовного культурного і професійного середовища, заохочення професійно-особистісного зростання» [11, с. 15].

Результати дослідження О. М. Тур, С. П. Яланської засвідчили, що важливими функціями суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студентів є конструктивна, організаційна, комунікативно-стимулювальна, емоційно-коригувальна, контрольна-оцінювальна [20, с. 284].

Привертають увагу дослідження проблеми діалогічної взаємодії викладачів і студентів у царині педагогічної науки, де частіше, як показав здійснений нами аналіз наукових джерел, застосовуються поняття «навчальний діалог», «діалогічне навчання» тощо.

На думку В. О. Вихрущ, навчальний діалог є «системоутворюючим елементом особистісно орієнтованого навчання, в якому органічно поєднують самостійна пошукова діяльність студентів із засвоєнням ними готових теоретичних та практичних знань, а система методів побудована відповідно до ідеї проблемності, орієнтованої на формування стійких мотивів навчання, розвиток професійних здібностей та особистісних якостей, самостійну рефлексивну та проєктивну діяльність студентів, а також спрямований на перегляд та збагачення власних світоглядних позицій, вироблення нових особистих смислів та професійних цінностей» [5, с. 46].

С. А. Яценко визначає навчальний діалог як своєрідну форму міжособистісного спілкування, в якому відбувається обмін досвідом, відповідними знаннями, вміннями та навичками двох комунікантів: педагога та учнів (студентів) [25]. У цьому контексті роль навчального діалогу зводиться передусім до інформаційного обміну.

З метою поглиблення розуміння про навчальний діалог звернімося також до довідкових джерел. Так, в «Українському педагогічному словнику» С. У. Гончаренка діалог у навчанні трактується як «форма педагогічної взаємодії учителя – учня (учня – учня) в умовах навчальної ситуації, в ході якої відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і регулюються відносини» [8, с. 96]. Помітно, що в цьому визначенні функції діалогу у навчанні розширюються. З огляду на зазначене, можемо стверджувати, що діалог виконує не лише інформаційну, а й інтерактивну та регулюючу функції в навчальному процесі. Як зазначає С. М. Амеліна, навчальний діалог забезпечує взаємодію між суб'єктами навчально-виховного процесу, яка відбувається в мотиваційній, пізнавальній, діяльнісній, почуттєвій і комунікативній сферах [1].

Л. М. Крившенко обґрунтовує поняття про евристичний навчальний діалог, який розуміє як «співтворчість викладача й студента, під час якої ініціюється запитальна діяльність останнього з метою вибудови цілісної групи евристичних запитань для виявлення істини і створення освітнього продукту у формі нових знань» [13, с. 125]. Варто звернути увагу, що евристичний навчальний діалог, може відбуватись, на нашу думку, за умови психологічної готовності студентів до діалогічної взаємодії завдяки активізації мотиваційних процесів щодо процесу пізнання та здобуття нових знань. Крім цього, необхідно враховувати рівень професійних умінь та навичок викладача щодо ведення продуктивного діалогу. Адже в педагогічному дискурсі діалогічність

розглядається вченими як один із критеріїв майстерності педагога [17, с. 34].

Разом з тим, дослідники звертають увагу не лише на сутність, змістові характеристики та роль діалогу в освітньому середовищі, а й обґрунтовують думку про необхідність організації діалогічного навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти. Зазначимо, що поняття «діалогічне навчання» все більше утверджується в сучасному науковому дискурсі та педагогічній практиці. У зв'язку з цим привертають увагу результати дослідження К. В. Фомін, яка трактує діалогічне навчання як спосіб організації освітнього процесу, підґрунтям якого є «спільна активна діяльність педагога та здобувачів освіти в контексті створення і вирішення проблемних ситуацій, завдань навчання шляхом конструктивного діалогу» [22, с. 7]. Схожої думки дотримується і В. О. Вихрущ, яка зазначає, що «діалогічне навчання – це спільна діяльність викладача та дорослих учнів при ситуативному моделюванні інформації у формі діалогу» [5, с. 44]. Учена вважає, що основу діалогічного навчання складають гуманітарні дисципліни, оскільки саме вони вводять людину у світ спільного існування, взаємодії, взаємовідносин та спілкування людей. Безперечно, організація діалогічного навчання у вищій школі забезпечить ефективність підготовки майбутніх фахівців до активної взаємодії і комунікації з метою вирішення освітніх та професійних завдань.

Зіставивши точки зору різних дослідників на трактування сутності понять «освітній діалог» і «навчальний діалог», можемо констатувати, що поняття «освітній діалог» є, на нашу думку,

ширшим за поняття «навчальний діалог». Ми поділяємо позицію Г. К. Радчук, яка наголошує на тому, що навчання слід розглядати як засіб для досягнення мети – освіти особистості, яка покликана у процесі набуття знань допомогти людині розкрити свій особистісний потенціал, вибудувати власну систему цінностей. Відтак, поняття «освітній діалог», як стверджує Г. К. Радчук, інтегрує у собі три рівні: 1) формальний як суб'єкт-суб'єктну форму спілкування суб'єктів освіти; 2) змістовий як спосіб представлення освітнього матеріалу; 3) особистісно-смысловий як засіб встановлення ціннісно-смыислової єдності суб'єктів освіти [19, с. 279].

За результатами дослідження Л. В. Зазуліної, важливо забезпечити: а) діалогізацію змісту освіти та окремих навчальних дисциплін; б) діалогізацію процесу вивчення освітнього матеріалу через організацію різних форм продуктивних діалогів та систему методів проблемно-діалогового навчання; в) діалогізацію спілкування шляхом створення сприятливого психоемоційного мікроклімату; г) формування «діалогічних» навчальних груп на засадах паритетності, взаєморозуміння, взаємоповаги; д) формування навичок критичної рефлексії учасників освітнього процесу як внутрішнього діалогу для самовдосконалення й саморозвитку особистості, а також оптимізації педагогічної системи [10, с. 9].

У контексті проблеми нашого дослідження заслуговують на увагу також наукові погляди О. О. Ліннік, яка виокремила такі рівні діалогічної взаємодії в освітньому середовищі вищого навчального закладу: діалог суб'єктів, діалог культур, внутрішній діалог, діалог

сфер професійної діяльності [14]. З огляду на зазначене, можна констатувати, що психологічні характеристики діалогічної взаємодії необхідно вивчати у різних підсистемах: «студент – викладач», «студент – студент», «студент – освітнє середовище», «студент – професійне середовище».

Важливо підкреслити, що сучасні дослідники звертають увагу не лише на зміст, форми та рівні діалогічної взаємодії учасників освітнього процесу, але й на чинники, які можуть створити певні перешкоди у налагодженні конструктивної взаємодії педагога і здобувачів вищої освіти, та умови їх ефективного подолання.

На думку А. В. Фурмана, бар'єри діалогічної взаємодії викладача і студентів можуть бути зумовлені такими чинниками: 1) складністю і змістом обговорюваної проблеми; 2) психічними властивостями та особистим ставлення партнерів один до одного; 3) масштабністю й характером конкретної проблемно-діалогічної ситуації; 4) засобами та інструментами мислєдїяльності, які використовуються викладачем і студентом у діалогічній взаємодії [23, с. 66–71].

А. Н. Гірняк та О. В. Васильків об'єднують психологічні бар'єри, що виникають між викладачем і студентами, в чотири групи, зокрема: 1) бар'єри, зумовлені особистісними та професійними характеристиками викладача; 2) бар'єри, спричинені психологічними та фізичними особливостями студента; 3) бар'єри, детерміновані специфікою предмету взаємодії (навчального змісту); 4) бар'єри, викликані несприятливими чинниками матеріального чи соціального середовищ, у яких відбувається освітня взаємодія [7].

З метою подолання психологічних бар'єрів у взаємодії викладача й студентів А. Н. Гірняк та О. В. Васильків пропонують застосовувати чотири стратегії ведення діалогу, котрі, на думку авторів, краще використовувати по чергово, керуючись логіко-канонічною структурою вчинку: порозуміння (досягнення суголосся значень, смислів, сенсів), переконання (логічне доведення, пропаганда, вербальне навіювання, сутестія), співробітництво (схвалення поглядів і дій, емпатія, взаємодопомога), авторитету (експертування, атрактивні впливи, опора на традиції, упередження, соціальні норми) [7, с. 87].

М. М. Кондрашов окреслив основні умови ефективності застосування діалогічного підходу до навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності: використання діалогічних технологій, що забезпечують набуття студентами досвіду професійної діяльності й розвиток професійних якостей; створення діалогічної ситуації в навчальному процесі; орієнтація викладача на особистісні досягнення студентів; забезпечення вільного вибору, зворотного зв'язку й психологічного комфорту в процесі навчання; психолого-педагогічний супровід студентів у навчальному процесі тощо [12, с. 361].

Крім цього, серед умов проведення ефективного діалогу дослідники виокремлюють такі: взаємна відкритість і щирість партнерів діалогу; партнерство і довіра; суб'єктність партнерів, право на власну думку; рівність партнерів; толерантність; емпатія до партнерів; чесність і відповідальність партнерів; можливість коригування власних поглядів і позицій; подолання егоїстичної позиції; пізнання і розуміння предметів діалогу; внутрішня потреба

партнерів у веденні діалогу; внутрішня і зовнішня свобода у висловлюванні своїх поглядів [15; 26].

Незважаючи на значний інтерес науковців до проблеми діалогічної взаємодії учасників освітнього процесу, окремі питання цієї складної та багатогранної проблематики потребують подальших наукових розвідок. Так, у працях сучасних дослідників, на нашу думку, недостатня увага приділяється саме психодидактичним засобам забезпечення діалогічної взаємодії викладачів і студентів у закладах вищої освіти. Тому охарактеризуємо більш детально саме цей аспект означеної проблеми.

Узагальнивши науковий доробок з проблеми дослідження у структурі діалогічної взаємодії викладачів і студентів в освітньому середовищі вищої школи ми виокремлюємо такі компоненти: змістовий, мотиваційно-емоційний, процесуально-операційний та соціально-комунікативний. Охарактеризуємо роль і значення кожного з них.

1. *Змістовий компонент* – психодидактичним засобом забезпечення діалогічної взаємодії викладачів і студентів насамперед є зміст навчального матеріалу. Як відомо, зміст навчального матеріалу представлений в навчальних підручниках, посібниках, навчально-методичному комплексі навчальної дисципліни. В умовах компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців зміст навчального матеріалу забезпечує формування у здобувачів вищої освіти загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей, професійних здібностей, знань, умінь та навичок.

Діалогізація змісту навчального матеріалу реалізується через використання у навчальному процесі цікавого, особистісно значущого матеріалу, інформації, що відповідає пізнавальним потребам та інтересам студентів. Педагогічна практика та наші власні спостереження показують, що той навчальний матеріал, який віднайшов емоційний відгук в студентів, викликав у них інтелектуальні емоції (наприклад, здивування, зацікавлення, сумнів, впевненість тощо), з одного боку, запам'ятовується краще і міцніше, а з іншого – спонукає студентів до самостійних роздумів, критичного мислення, наукової суперечки з викладачем щодо різних наукових підходів. Студент, своєю чергою, у процесі діалогічної взаємодії з викладачем не тільки демонструє уміння ставити запитання, полемізувати з ним та обговорювати наукові погляди та ідеї різних дослідників, а й проявляє достатньо аргументовану власну позицію, обґрунтовує своє емоційно-оцінкове ставлення до того, що вивчає. Це сприяє усвідомленому розумінню змісту навчального матеріалу.

Використовуючи зміст прочитаного, студент повинен уміти вести діалогічне спілкування з однією чи кількома особами в межах програми навчального матеріалу, висловлюючи своє емоційне ставлення до предмета обговорення, використовуючи аргументацію своєї позиції, переконання, елементи полеміки та дискусію в контексті певної навчальної ситуації.

Звичайно, викладач має насамперед проаналізувати програму свого навчального курсу, виділити в цій програмі такі проблемні питання, які йому самому цікаво було б обговорювати зі студентами. Важливо розуміти, що діалогічна взаємодія тільки тоді

можлива, коли сам викладач включається у цей процес. Найперше потрібно мати бажання працювати таким чином, щоб розвиватися разом із студентами.

Зауважимо, що не обов'язково, на нашу думку, весь навчальний матеріал робити суто діалогічним. Потрібно знаходити проблемні питання для діалогічного обговорення, що дасть можливість зрозуміти як зміст навчального матеріалу, так і його особистісний сенс для студентів. Головне, щоб студенти мали змогу критично осмислювати свої знання, рефлексувати та приймати рішення.

Тему навчального діалогу, як правило, визначає викладач, відповідно до плану заняття. Проте її може запропонувати і хтось із студентів. При цьому викладач має чітко розуміти цілі й завдання заняття загалом – чого потрібно досягти, які знання та навички мають отримати студенти, який досвід набути, як він буде оцінювати їх результати, відповідно до цього спрямувати фокус діалогічного спілкування в потрібному тематичному руслі.

Таким чином, викладач має здійснювати цілеспрямований вплив на студентів через діалогізацію змісту навчального матеріалу. Для цього варто було б, на нашу думку, доповнити діючі навчальні підручники і посібники для студентів закладів вищої освіти творчими завданнями і вправами, спрямованими на розвиток діалогічних умінь студентів.

2. *Мотиваційно-емоційний компонент* – діалогічна взаємодія забезпечує не лише сприймання та засвоєння студентами навчальної інформації, а й актуалізує та породжує особистісні смисли учіння. Це, своєю чергою, позитивно впливає на мотивацію

навчально-професійної діяльності студентів, адже значною мірою сприяє усвідомленню ними мети навчальних дій, мотивів навчально-професійної діяльності, набуттю особистісного сенсу навчання тощо. На переконання М. М. Кондрашова, діалог слугує дієвим засобом "переведення" професійної підготовки майбутніх фахівців на особистісно-смысловий рівень [12, с. 359]. Йдеться про важливу роль діалогу у сприянні формуванню ціннісних орієнтацій та мотивів, смисложиттєвих утворень, особистісних смислів, що впливають на сприймання студентом навчально-професійної діяльності як засобу саморозвитку. Отже, застосування діалогу у навчанні та професійній підготовці майбутніх фахівців створює умови для вияву студентами активності, ініціативності та самостійності у розв'язанні навчальних завдань, творчого засвоєння навчального матеріалу.

Діалогічна взаємодія в освітньому середовищі вищої школи забезпечує суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладача і студентів у навчально-виховному процесі, що сприяє формуванню позиції студента як активного суб'єкта пізнання, який проявляє зацікавленість у розкритті особистісного потенціалу та пізнавальну активність, спрямовану на оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками. Студент діє за принципом „я навчаюсь”, а не „мене вчать”. Це дає йому змогу перейти від позиції «пасивного слухача» до активного суб'єкта пізнання. Звісно, при цьому позиція викладача зводиться не до ролі транслятора знань, генератора інформації та ідей, а до ролі фасилітатора, компетентного консультанта, наставника і помічника.

Зазначимо, що «Енциклопедія освіти» дає таке визначення: «фасилітація (англ. *facilitate* – полегшувати, сприяти) – стиль педагогічного спілкування, який передбачає полегшення взаємодії під час спільної діяльності; ненав'язлива допомога групі чи окремій людині в пошуку способів виявлення і розв'язання проблем, налагодженні комунікативної взаємодії між суб'єктами діяльності» [9, с. 953].

Таким чином, у процесі діалогічної взаємодії зі студентами викладач займає рольову позицію фасилітатора. Він допомагає студенту вчитися, створює оптимальні умови для самостійної пізнавальної діяльності студентів. Як зазначають Н. П. Волкова та А. А. Степанова, педагогічна фасилітація передбачає створення такої взаємодії, коли актуалізується індивідуальний досвід учасників, тобто відбувається становлення суб'єктності як стильової характеристики навчальної діяльності [6, с. 231]. На думку С. О. Борисюк, педагогічна фасилітація базується на засадах гуманізму, полісуб'єктності, толерантності, довіри і забезпечує гуманізацію навчально-виховного процесу загалом [3, с. 181].

Діалогічній взаємодії також сприяє забезпечення викладачем сприятливого психологічного клімату, створення емоційно-позитивної атмосфери на занятті, турбота про емоційний комфорт студентів. У цьому контексті заслуговують на увагу, виокремлені С. М. Амеліною, принципи організації професійного діалогічного спілкування: емоційна й особистісна відкритість партнерів по спілкуванню; психологічна налаштованість на актуальні стани один одного; безоцінність, довіра і щирість висловлення почуттів і станів [1]. Урахування емоційних аспектів у процесі діалогічної

взаємодії є цілком обґрунтованим, адже на ефективність діалогічної взаємодії викладачів і студентів досить відчутно впливає емоційний стан учасників освітнього процесу.

На нашу думку, розвиток емоційного інтелекту у викладачів і студентів є важливою психолого-дидактичною умовою успішної діалогічної взаємодії учасників освітнього процесу. Теоретико-методологічне обґрунтування поняття «емоційний інтелект» дозволило нам визначити його як інтегральну властивість особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій та управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної інформації і забезпечує психологічне благополуччя особистості та успішність соціальної взаємодії [24]. Емоційний інтелект ми розглядаємо як особистісний ресурс ефективної комунікації викладачів і студентів в освітньому середовищі вищої школи, який забезпечує здатність особистості емоційно адекватно поводитися в процесі діалогічної взаємодії, здійснюючи емоційний самоконтроль, емоційну саморегуляцію.

Звісно, діалог викладача і студентів не передбачає гострої конфронтації, а сприяє усвідомленню існування альтернативної думки, ідеї, гіпотези чи способу вирішення проблеми. Проте педагогічна практика показує, що в процесі діалогічної взаємодії студенти не завжди емоційно адекватно реагують на інформаційні повідомлення співрозмовника. За результатами наших емпіричних досліджень, більшість студентів мають середній рівень розвитку емоційного інтелекту та стресостійкості [24]. Це свідчить про те, що вони не завжди можуть володіти собою, управляти своїми емоціями, особливо стримувати вияв негативних емоцій. Тому розвиток

емоційного інтелекту в студентів забезпечить здатність контролювати емоційні реакції, що виникають у процесі діалогічної взаємодії з іншими людьми.

Організація освітнього процесу на основі діалогічної взаємодії усіх її учасників передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладача і студентів, що сприяє, на думку О. М. Тур і С. П. Яланської, розвитку в студентів таких особистісних якостей, як: емпатія (готовність до співпереживання, співчуття, здатність розуміти переживання іншої людини, співпереживати в процесі комунікації); рефлексія (здатність враховувати реакцію співрозмовника й психологічний ефект, який викликає та чи інша інформація, уміння зорієнтуватися й за допомагаю рефлексивних прийомів моделювання зрозуміти індивідуальні особливості партнера, виявити його мотиви, зацікавленість і цілі); толерантність (терпимість, емоційна стабільність, поблажливість до чужих поглядів і звичок, здатність досягати мирних, дружніх взаємовідносин у складних ситуаціях), що дозволяють організувати довірливе, доброзичливе спілкування, запобігають виникненню конфліктів [20, с. 280–281].

3. *Процесуально-операційний компонент* – з метою організації освітнього процесу на засадах діалогічної взаємодії викладач може застосовувати різноманітні методи і засоби навчання, зокрема: систему цілеспрямованих, логічно пов'язаних запитань, що спонукають студентів до критичного мислення, самостійного міркування; інтерактивні методи навчання; диспути, групові дискусії; проблемний виклад матеріалу; ділові та рольові ігри; метод мозкового штурму; аналіз кейсів для стимулювання студента до

висловлювання власних оцінних суджень; заохочення до критичного аналізу ідей замість демонстрування негативних емоційних реакцій чи критичного оцінювання особистості опонента; апелювання до життєвого досвіду, думок, поглядів студентів; демонстрування власних почуттів, емоційного ставлення до навчального матеріалу тощо.

У науково-методичній літературі пропонують використовувати такі прийоми діалогічної взаємодії викладача і студентів, як: «створення інформаційного розриву», «виявлення протилежних думок», «застосування дискусійних елементів», «залучення до вирішення проблемних ситуацій» тощо [25, с. 85]. При цьому діалог слугує дієвим засобом активізації пізнавальної діяльності студентів. Запитання викладача мають спонукати студентів не тільки до виявлення раніше засвоєних знань, а й до розкриття сутності навчальної проблеми, спільного пошуку істини. У процесі ведення діалогу викладач може ставити навідні та уточнювальні запитання. Завданням студентів буде, як активна участь у навчальному діалозі, так і уважне слухання, структурування та аналіз почутого, короткий підсумок усього, про що говорилося під час заняття.

Як показує власний досвід викладацької діяльності, ефективними формами організації освітнього процесу на засадах діалогічної взаємодії є соціально-психологічний тренінг, семінари-дискусії, проблемне навчання, групова робота (виконання навчального завдання всією групою, робота в парах, малих групах), що розвиває в студентів навички діалогічного навчання. Таким чином, діалогічна взаємодія ґрунтується на інтерактивних формах роботи викладача і студентів, застосуванні інноваційних

педагогічних технологій, що сприяє залученню здобувачів вищої освіти до активної комунікації у вирішенні освітніх завдань й сприяє активізації пізнавальної діяльності майбутніх фахівців.

Так, наприклад, діалогічна взаємодія викладача і студентів під час викладання нами навчальних дисциплін («Педагогічна психологія», «Психологічна служба вищої школи», «Психодидактика», «Психологія сімейного виховання», «Психологія творчості і обдарованості» та ін.) передбачає застосування технології проблемного навчання. Ця технологія підвищує ефективність процесу групового прийняття рішень (аналіз проблемної ситуації; визначення варіантів, альтернатив вирішення проблеми; вибір способу її розв'язання); стимулює інтелектуальну ініціативу студентів; забезпечує обмін знаннями, досвідом між учасниками освітнього процесу. Діалогічна взаємодія зі студентами реалізується нами під час проведення навчальних занять здебільшого двома способами. Перший спосіб, коли викладач формулює проблему і керує процесом вирішення проблемної ситуації. При цьому ми пропонуємо студентам найефективніші, на наш погляд, форми і методи роботи. Другий спосіб – студенти самостійно обговорюють проблему й знаходять шляхи її розв'язання, а викладач скеровує діяльність учасників діалогічної взаємодії на досягнення бажаного результату. Ми пропонуємо студентам цікаві теми для обговорення, наприклад: «Як навчитись ефективно спілкуватися з учнями підліткового віку?», «Навчальні діалоги без тривоги», «Як сформулювати у здобувачів освіти бажання та вміння вчитися?» та ін. Заслуговує на увагу застосування на заняттях прийому

«Розмови по колу», коли кожен студент має змогу висловитись, обміняти репліками, думками.

Педагогічна практика доводить, що застосування технологій діалогічної взаємодії є доцільним під час проведення як лекцій, так і семінарських занять з метою підвищення позитивної мотивації, активізації пізнавальної діяльності студентів, розвитку у них комунікативних умінь.

4. *Соціально-комунікативний компонент* – діалогічна взаємодія забезпечує єдність учасників освітнього процесу на основі емпатії, співпереживання, взаєморозуміння, взаємозбагачення, творчої синергії, у результаті чого людина зберігає власну самість, індивідуальність, і водночас досягає міжособистісного порозуміння, що забезпечує співбуття викладача і студентів у спільному освітньому просторі.

Діалогічна взаємодія в системі «викладач-студенти» створює сприятливі умови для співробітництва і співтворчості. Спілкування викладача і студентів відбувається з позицій «рівний-рівному». Здобувачі вищої освіти активно залучаються до обговорення навчальної інформації, обміну думками і пошуку істини, відповіді на питання, які їх цікавлять.

Таким чином, діалогічна взаємодія як психодидактичний засіб навчання сприяє розвитку комунікативної компетентності студента, який займає позицію активного співрозмовника, вільно висловлює свою думку. Водночас діалогічна взаємодія викладача і студентів сприяє формуванню партнерських стосунків, уміння працювати в команді, у колективі, разом вирішувати різні проблемні ситуації. Звісно, діалогічна взаємодія найефективніше

відбувається за умов гуманістичного, особистісно орієнтованого стилю педагогічного спілкування. Разом з тим, кожен викладач виробляє свій стиль діалогічної взаємодії, свою психотехніку ведення діалогу в контексті навчальних занять, яка базується на особистому досвіді, знаннях з психології та психодидактики.

З метою забезпечення діалогічної взаємодії необхідно навчити також студентів правилам ведення конструктивного діалогу:

- вміти у логічній послідовності аргументовано відстоювати власну позицію;
- адекватно використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- говорити переконливо, виразно, грамотно, вміти зацікавити аудиторію та утримувати її увагу;
- розуміти почуття та переживання співрозмовника, виявляти емпатійне ставлення до нього;
- поважати думку кожного, хто висловлюється, чути іншого та уміти слухати, не перебивати й не коментувати;
- виявляти толерантність до думок партнера, будь-яка висловлена думка вважається цінною. Кожен має право на те, щоб висловитися, бути почутим та отримати увагу, розуміння та шанобливе ставлення;
- емоційно адекватно реагувати на інформаційні повідомлення співрозмовника;
- обговорювати тему, ідеї, думки, але в жодному разі не оцінювати особистість співрозмовника.

Відтак, діалогічна взаємодія учасників освітнього процесу має реалізуватися на засадах принципів гуманістичної психології і педагогіки співробітництва.

Отже, виокремлені нами структурні компоненти діалогічної взаємодії викладачів і студентів в освітньому середовищі вищої школи перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми дослідження та власного досвіду педагогічної діяльності ми дійшли таких висновків:

Діалогічна взаємодія найчастіше вивчається дослідниками в контексті освітнього середовища, а також педагогічного спілкування, де розглядається як особливий спосіб організації освітнього процесу, що передбачає взаємну активність та взаємовплив суб'єктів освітнього процесу.

Проблема діалогічної взаємодії викладачів і студентів в освітньому середовищі вищої школи потребує, на нашу думку, системного дослідження й ґрунтовного аналізу у руслі філософії освіти, соціальної та педагогічної психології, психодидактики тощо.

Термін «діалогічна взаємодія», незважаючи на досить широке використання у науковій літературі та педагогічній практиці, поки не знайшов свого чіткого й однозначного визначення у науковому дискурсі. В контексті освітнього середовища вищої школи здебільшого цей феномен розглядають в системі відносин «викладач-студент», «студент-студент» тощо, при цьому використовують низку термінологічних сполучень: «освітній діалог»,

«навчальний діалог», «діалогічне навчання», «педагогічна взаємодія» та ін.

Діалогічна взаємодія спрямована на дотримання принципу студентоцентризму в освітньому процесі й досягнення освітніх цілей та вирішення навчальних проблем шляхом конструктивного діалогу викладачів та студентів.

Принцип діалогічності ми вбачаємо як один із провідних дидактичних принципів навчання у вищій школі. Він набуває сьогодні важливого значення, адже передбачає застосування різноманітних психодидактичних засобів, що забезпечують налагодження конструктивної діалогічної взаємодії викладача зі студентами, а саме: діалогізацію змісту навчального матеріалу; методів і прийомів навчання; діалогічне спілкування у контексті різних форм організації освітнього процесу на засадах взаєморозуміння і взаємоповаги; рефлексії та емпатійного ставлення учасників взаємодії.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розробці та апробації психодидактичної технології діалогічної взаємодії викладача зі студентами – майбутніми психологами у процесі їх професійної підготовки в закладі вищої освіти.

Література

1. Амеліна С. М. Підготовка викладачів аграрних ВНЗ до діалогізації педагогічного процесу. *Педагогіка вищої та середньої школи*: зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2012. Вип. 34. С. 3–11.

2. Бацевич Ф. С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : Академія, 2008. 240 с.

3. Борисюк С. О. Розвиток здатності до фасилітативної взаємодії у майбутніх соціальних педагогів засобами соціально-педагогічного тренінгу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 5. С. 180–182.

4. Булах І. С., Долинська Л. В. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 114 с.

5. Вихруц В. О. Навчальний діалог у сучасній вищій школі : психодидактичний контекст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2022. Вип. 1 (50). С. 44–47.

6. Волкова Н. П., Степанова А. А. Фасилітатор як важлива рольова позиція сучасного викладача вишу. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 1. С. 228–234.

7. Гірняк А., Васильків О. Психологічні бар'єри у взаємодії викладача й студентів та шляхи їх ефективного подолання. *Психологічні перспективи*. 2019. Вип. 33. С. 79–90.

8. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

10. Зазуліна Л. В. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2000. 19 с.

11. Карпенко Г. М. Психолого-педагогічні особливості

освітнього діалогу як засобу оптимізації навчання іноземних мов (на матеріалі викладання англійської мови у вищих навчальних закладах) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2015. 20 с.

12. Кондрашов М. М. Діалогічний підхід до навчання як засіб якісної підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки.* Кропивницький : ЛА НАУ, 2019. № 5. С. 357–362.

13. Крившенко Л. М. Навчальний діалог – провідна складова евристичної освіти. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки.* 2017. Вип. 133. С. 115–128.

14. Ліннік О. О. Рівні діалогічної взаємодії в освітньому середовищі ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка, соціальна робота».* 2012. Вип. 25. С. 119–122.

15. Ляска Є. І. Освіта в діалозі у контексті суспільної проблематики ХХІ століття. *Вісник Львівського університету. Серія : Педагогіка.* 2006. Вип. 21. Ч. 1. С. 3–14.

16. Палихата Е. Я. Короткий словник термінів із методики навчання культури діалогічного мовлення : посібник для учнів і студентів навчальних закладів різних рівнів акредитації. Тернопіль : Вектор, 2016. 52 с.

17. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.

18. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
19. Радчук Г. Аксіопсихологія вищої школи : монографія. Вид. друге, розшир. і перероб. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 380 с.
20. Тур О. М., Яланська С. П. Освітнє середовище як важлива умова формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць. Серія «Педагогічні науки»*. 2020. Вип. 13 (42). С. 276–289.
21. Філософія : словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, А. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ : КВІЦ, 2020. 274 с.
22. Фомін К. В. Підготовка вчителя початкової школи до організації діалогічного навчання : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.04 / Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Львів, 2020. 20 с.
23. Фурман А. В. Теорія навчальних проблемних ситуацій : психолого-дидактичний аспект : монографія. Тернопіль : Астон, 2007. 164 с.
24. Шпак М. М. Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту в студентському віці. *Pedagogical and psychological science and education : transformation and development vectors : collective monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. Vol. 2. P. 342–359. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-084-1-34>.

25. Яценко С. Навчальний діалог у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи. *Освітні обрії*. 2019. № 2 (49). С. 83–87.

26. Palka S. Dialog w dydaktyce ogólnej i practice kształcenia. *Teoria i praktyka kształcenia w dialogu i perspektywie*. Białystok : Wydawnictwo Trans Humana, 2003. S. 481–487.